

**ЖАНРИ ТАЪРИФ ДАР
ОДОБИ МУҲОВАРАТИ
ТОЧИКӢ**

Шукуров Гулназар Холович, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ (Душанбе, Тоҷикистон)

**ЖАНР КОМПЛИМЕНТА В
ТАДЖИКСКОМ РЕЧЕВОМ
ЭТИКЕТЕ**

Шукуров Гулназар Холович, доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы ТНУ (Душанбе, Таджикистан)

**GENRE OF
COMPLIMENT IN TAJIK
SPEECH ETIQUETTE**

Shukurov Gulnazar Kholovich, associate professor of the department of Tajik language and methods of teaching of Tajik language and literature under the TNU (Dushanbe, Tajikistan) **e-mail:** shukurovg74@mail.ru

Жанри таъриф дар асоси осори мансури муосири тоҷикӣ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Зикр гардидааст, ки жанри таъриф дар одоби муҳоварати тоҷикӣ ҷойгоҳи махсус дошта, барои барқарор кардани робита вазифаи муҳимро анҷом медиҳад. Таҳқиқи ин жанр дар одоби муҳоварат барои беҳтар кардани сатҳи муошират зарур мебошад. Таъкид шудааст, ки жанри таъриф дар забониносии тоҷик бори аввал нисбатан муфассал мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор гирифтааст. Хусусиятҳои жанри таъриф дар асоси осори адибони тоҷик Садриддин Айни, Баҳром Фирӯз, Фазлиддин Муҳаммадиев, Баҳманёр. Сотим Улугзода ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар таърифи ба дидаҳои назарияи забониносии ватанӣ хориҷӣ паҳлуҳои гуногун ва хусусиятҳои он дар одоби муҳоварати тоҷикӣ ошкор карда шудааст. Қолабҳои нави жанри таъриф кашф карда, ҳулоса шудааст, ки гурӯҳе аз онҳоро метавон дар муошират истифода кард. Навгонии мақола ошкор кардани таҳаввул дар жанри таърифи одоби муҳоварати тоҷикӣ мебошад.

Калидвожаҳо: забони муосири тоҷикӣ, насри муосири тоҷикӣ, одоби муҳоварати тоҷикӣ, жанр, таъриф, қолабҳои нави жанри таъриф, ҳушмуомилағӣ

Приложены усилия для анализа особенностей жанра комплимента на основе прозаических произведений современной таджикской литературы. Отмечено, что жанр комплимента занимает особое место в речевом этикете современного таджикского языка и выполняет важную задачу в установлении отношений между людьми. Исследование данного жанра в речевом этикете необходимо для улучшения уровня социального общения. Подчеркивается, что жанр комплимента впервые становится объектом подробного рассмотрения в таджикском языкознании. Специфика жанра комплимента исследована на основе иллюстративного материала из произведений таджикских литераторов Садриддина Айна, Бахманёра, Сотима Улуг-заде и др. С опорой на теоретические положения отечественного и зарубежного языкознания представлены различные аспекты и особенности жанра комплимента в таджикском речевом этикете. Выявлены новые формы жанра комплимента и сделан вывод, что часть из них можно использовать в общении. Новизна работы заключается в выявлении эволюции жанра комплимента в таджикском речевом этикете.

Ключевые слова: современный таджикский язык, современная таджикская проза, таджикский речевой этикет, жанр, комплимент, новые формы жанра комплимента, вежливость

The article attempts to analyze the characteristics of the compliment genre based on prose works of modern Tajik literature. It is noted that the compliment genre occupies a special place in the speech etiquette of the modern Tajik language and plays an important role in establishing relationships between people. Research into this genre in speech etiquette is essential for improving social communication. It is emphasized that the compliment genre is being examined in detail for the first time in Tajik linguistics. The specifics of the compliment genre are explored using illustrative material from the works of Tajik writers Sadriddin Aini, Bahmanor, Sotim Ulugzade, and others. Based on theoretical principles of domestic and foreign linguistics, various aspects and features of the compliment genre in Tajik speech etiquette are presented. New forms of the compliment genre were identified, and it was concluded that some of them can be used in communication. The novelty of this work lies in its exploration of the evolution of the compliment genre in Tajik speech etiquette.

Key-words: modern Tajik language, modern Tajik prose, Tajik speech etiquette, genre, compliment, new forms of the compliment genre, politeness

Омӯзиши жанрҳои гуногуни одоби муҳоварат, хусусиятҳои забонӣ ва мавқеи корбурди онҳо аз масоили муҳими таҳқиқотии солҳои охир ба шумор меравад. Дар таҳқиқоти забоншиносии доираҳои гуногуни илмӣ вижагиҳои синну сол, чинс, вижагиҳои фардии ҳамсухбатон баррасӣ мешаванд, ки дар миёни онҳо барои истифода аз имконот ва захираҳои забонӣ тафовут вучуд дорад. Пажӯҳишгарон аз охири солҳои 60-уми асри гузашта сар карда ба таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни одоби муҳоварат рӯ овардаанд. Қабл аз ҳама, бояд ба назар гирифт, ки дар муҳоварат ду шахс иштирок мекунанд. Дар ин раванд бештар тавачҷуҳи пажӯҳишгаронро мавқеи иҷтимоӣ ва дараҷаи фаҳму дарки занон ва мардон дар муҳоварат ба худ ҷалб карда буд. И. В. Салников дар таҳқиқоти худ, ки ба жанри таъриф бахшида шуда буд, онро аз лиҳози лингвофарҳангӣ баррасӣ карда, зикр мекунанд, ки таъриф дар Бритониё ва лингвофарҳанги амрикоӣ ҷанбаҳои иртиботӣ, лингвопрагматикӣ ва лингвофарҳангӣ дошта, мардон ва занон ҳангоми муошират бо намоёндагони чинси муқобил бештар таъриф мекунанд. Вақте ки мард ба зан ишора мекунанд, воситаҳои таъриф бештар зоҳирӣ аст, зан вижагии ҳислат ва шахсияти ҳамсухбати мардро баҳо медиҳад. Мардонро кам қадр мекунанд, бештари таърифҳо барои моликият, ё намуди зоҳирии ҳамсухбати мард, барои дастовардҳо ва сифатҳои касбӣ равона карда шудааст [8, 82].

Таъриф асосан дар ду маврид - рӯ ба рӯ ва дар ғойби шахс сурат мегирад. Мардуми тоҷик мавриди аввалро он қадар хуш қабул намекунанд, зеро таърифи рӯ ба рӯро хушомадгӯӣ меҳисобанд. Мавриди дуюми таъриф дар ғойб, дар фарҳанги мардуми тоҷик низ он ҷой дорад. Ҳатто дар баъзе ҳолатҳо то ҳадди муболиға рафта мерасад. Илова бар ин, таърифу дӯстдорӣ бомуҳаббат ва маҳрамона миёни занон ва мардон вучуд дорад. Дар ин маврид низ меъёр вучуд дорад, ки шарму ҳаё ва ғурур гоҳо ҳамчун воситаи идоракунии ин ҳолат баромад мекунанд. Ба хотири он ки сарҳади одоби ахлоқӣ тоҷикӣ ҳалалдор нагардад, меъёрҳои ахлоқӣ вучуд доранд. Мисол: – *Аз... азиз... азизам! Шумо... шумо зинда... Сад... ишқ!*

– Ман... ман фидои шумо! Ҳамроҳон! – *гӯён растаро ба сараш бардошта Насимҷон фарёд кард. – Азизи ман! Ҷони ман! Истед! Чаши кушоед! Наход ки... Наход ки... Наход ки тири золим?! Наход ки ба шумо?! [13, 114]; Бале, Ойими Шоҳи сарсахт менолид ба вай, бо таваллою зорӣ арзи матлаб мекард, аз ишқи худ, аз муҳаббати худ қиссаҳо мегуфт: ман гуноҳ надорам, ман бадбахт, ман шӯрбахт, ман рӯзнадида – ба рӯзрасида будам мегуфт: ба ғайр аз ҳамин кор дигар чорае надоштам: ман кӯрбони Насимҷон шудам, ман фидои ишқи пок шудам, ман ба мақсад расидам, мегуфт... [13, 159]; Медонӣ, Ойиша, ту як вақтҳо маро аз олами ваҳшат ва ҳайвоният ба олами ишқу шеърӣ оварда будӣ! Дар ёдат*

ҳаст, ман садқаю қурбони ту будам; ту ёри меҳрубон, ёри вафодор ва дилдори ман будӣ? Шабҳо дар оғушам қиссаи шиқу муҳаббат меҳондӣ; рӯзҳо дар ёдам соатҳои дароз мешуморидӣ?! Канӣ, он рӯзҳо ба кучо рафтанд? Ту чӣ шудӣ? Ба чӣ ҳол афтодӣ? [13, 473].

Одобӣ муҳоварат хусусияти миллӣ дошта, ҷузъӣ фарҳанги миллӣ ба ҳисоб меравад. Зухури одоби муҳоварат чи дар шакли каломӣ ва чи дар шакли ғайрикаломӣ вобаста ба урфу одат, анъана, дин ва расму оини миллатҳои гуногуни олам ташакул меёбад. Ҳар як миллат воситаҳои махсуси қорбасти одоби муҳоваратро дорад. На ҳама воситаҳои ифодаи эҳтиром дар одоби муҳоварат барои миллатҳои гуногун қобили қабул аст. Масалан, адаби маъруфи рус И. Эренбург қайд мекунад, ки «Сокинони Вена вақте ки як хонумро муаррифӣ мекунанд, дасти онҳоро мебусанд. Англич аз бадбахтии рақибӣ худ хашмгин шуда, ба ӯ менависад: "Чаноби муҳтарам, шумо қаллобед", бе "Чаноби муҳтарам" ӯ наметавонад ҳарфе оғоз кунад. Масеҳиён, ба калисо ворид шуда, қулоҳхояшонро қашида мегиранд ва яҳудӣ ба синигога даромада, сарашро мепошонанд» [16, 27].

Дар асноӣ муоширати бевоситаи мусоҳибон одоби муҳоварат бо хусусиятҳои миллии ахлоқи суҳангӯӣ, урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ зоҳир мегардад. Дар ҷомеа ҳамеша тасаввурот онд ба вазъияти ҳаётии муоширати бевосита вучуд дорад, ки риоя кардани урфу одатҳоро тақозо мекунад, мисли риояи урфу одатҳо асноӣ оғози муҳоварат, асноӣ хайру хуш, асноӣ ҷашну ид ва ғайра. Мисол: – *Бо ин баҳона хеш мешавем. Бовар намекунед? Ҳоло мебинед... Соате, ки Зарамоҳ, – бо шакарханд мефаҳмонад Сафар, – бо ду дасти адаб беҳтарин хӯроку шаробҳои осетиниро болои дастархон гузошту «марҳамат, меҳмонҳои азиз, нӯшии ҷон шавад» гуфт, сад офарин мегуед, – аз хушҳолӣ хун дар раги руҳсорҳои ҷӯшидаву чехраашро арғувонитар карда, бо шавқу сурур мегуфт Сафар ва пас аз каме хомӯшӣ ҳам бо ҳазлу ҳам ҷиддӣ меафзуд. – Аз роҳи қори хайр баровардани одам пешаи шайтон аст... Шумо дӯсти ман, ки бошед, миёна маҳкам бандед, дасту остин бар занеду ёрӣ диҳед... Гап ҳамин: Зара азони ман аст. Мо аҳд бастаем... [1, 179].*

Жанри таъриф ба жанри табриқот наздик аст, вале дар таъриф муҳоварат густурда сурат мегирад. Вазъу макон ва замони таъриф маҳдуд нест, мо метавонем дар ҳар масъала ба шунаванда таърифи хешро иброз дорем. Қолабҳои устувори жанри таъриф **таманно мекунам, таманно дорам, орзу дорам** ва амсоли инҳо мебошанд. Дар забони тоҷикӣ таъриф вижагии ҳудро дошта, вобаста ба шароити истифода қолабҳои одоби муҳоварат тобишҳои гуногуни услубию маъноӣ мегиранд. Барои таъсиргузор ифода кардани андеша дар жанри таъриф, тавсиф ва таманниёт ба шунаванда самимӣ ва хотирнишин ироа мегардад. Бо вучуди он ки таъриф як жанри муҳим арзёбӣ мегардад, он вобаста ба менталитет, урфу одот ва одоби ахлоқ сурат мегирад. Дар фарҳанги тоҷикӣ одатан таърифу тавсифи рӯ ба рӯ роиҷ нест, зеро мардуми тоҷик онро вобаста ба макону мавқеи муҳоварат гуногун қабул мекунанд. Гоҳо ҳамчун хушомадгӯӣ, гоҳо ғаразнок қабул мекунанд, зеро дар ахлоқи тоҷикӣ хувият ва виқору салобати инсонӣ ҷойгоҳи хос дорад ва тоҷикон аз ин гуна таъриф мутанаффир мешаванд.

Таҳқиқи жанри таъриф аз ҷониби забоншиносон ва муҳаққиқони рус дар ибтидои солҳои 80-уми садаи XX оғоз мегардад. Муҳаққиқони Аврупо ва Амрико жанри таърифро ҳамчун фаъолияти инсон ҳангоми баёни вазъият муаррифӣ мекунанд. Муҳаққиқони рус Н. И. Формановская, И.А. Стернин, Р.В. Серебрякова, В.В. Леонтев, О.С. Иссерс, И.С. Морозова, И.В. Салникова доир ба ин жанр маълумоти нодири илмӣ додаанд. Аз муҳаққиқони тоҷик М. Ҷӯраева [6] дар асоси маводи ВАО ва маводи муқоисавии забонҳои русӣ ва англисӣ жанри таърифро таҳқиқ намудаанд.

Таҳқиқи жанри таъриф то андозае моро ба муносибати бодикқат водор мекунад, зеро гоҳо қолабҳои монанде вучуд доранд, ки дар жанрҳои дигар, масалан, жанри табриқот шабех истифода

мегарданд. О. С. Иссерс чунин мешуморад, ки мақсади асосии ситоиш, ё хушомад баҳогузори мусбат ба ҳисоб меравад, вале таъриф воситаи ба мусоҳиб расонидани эҳсосоти хушу нек ва хайрхоҳ аст. Илова бар ин, мавзуи таъриф нисбат ба ситоиш доманадор аст [7, 178-179].

Вобаста ба мавқеъ ва вазъияти баёни андеша қолабҳои жанри таъриф гуногун мешаванд: **ба шумо истироҳати хуб мехоҳам, ба Шумо саломатӣ хоҳонам, умри дароз бинед, кам нашавед, ниёзманд набошед, Худо ниғаҳбон, баракат ёбед, осоиш бинед** ва ғайра. Микдори ин гуна қолабҳои муҳовиравии мансуб ба жанри таъриф зиёд аст.

Таърифро бояд дар раванди муҳоварат фарқ кард. Албатта, назари муҳаққикон доир ба таъриф ва ситоиш, инчунин, хушомадгӯӣ гуногун аст, вале, дар умум, сарманшаи ҳамаи он, ба ҷӣ гуна рафтор кардани инсон, синну сол, дараҷаи ҷаҳонбинии ӯ вобастагӣ дорад. Мақсади таърифи нафаре ба ҳамсухбати худ писанд омадан ва робита барқарор кардан аст. Дар истифода ситоиш каме тафовут дорад, зеро ситоиш, бавижа ситоиши зиёд, хушомадгӯӣ аст. Одатан, ҳангоми таъриф руҳияи гӯянда ва шунаванда ба ҳисоб гирифта мешавад. Таъриф метавонанд на танҳо сохтани фазои самимӣ ва барқарор кардани робитаи ҳасана бошад, баръакс, метавонад ҳадафи ғоидабардорӣ ва судҷӯӣ низ дошта бошад ва гоҳо ҳадафи он раҳой аз вазъияти мушкӣ ва бухронӣ шуда метавонад.

Дар осори насри адабиёти садаи XX-XXI тоҷик ва, умуман, дар адабиёти тоҷик намунаҳои жанри таърифро дида метавонем, зеро адабиёт худ хунари суҳансозӣ аст. Он бидуни таърифу муболиға ва дигар санъатҳои бадеӣ рӯйи кор намеояд. Муҳаққикон жанри таърифро вобаста ба сифатҳои инсон: ҷеҳра, пайкар, либос, ороиши мӯй, инчунин, хосиятҳои ботинӣ: ақл, ҳислат, мулоҳизакорӣ, меҳрубонӣ, розигӣ тасниф кардаанд. Р. В. Серебрякова жанри таърифро дар таҳқиқоти диссертатсионии худ “Хусусияти миллии таъриф дар фарҳангҳои коммуникативии русӣ ва англисӣ” шарҳ дода, онро вобаста ба хусусиятҳои таъриф аз рӯйи ҳислатҳои зоҳирӣ ва ботинии шахс, муфасссал таърифро вобаста ба намуди зоҳирии шахс, умуман, таъриф ба унсурҳои алоҳидаи намуди зоҳирӣ, қисмҳои бадан (рӯй, гардан; лабҳо ва ғ.); таъриф вобаста ба қобилиятҳои ақлӣ ва зеҳнӣ (ақл, хирад, фаҳмиш) ва ғ. тасниф мекунад [9, 30].

Дар асоси таснифоти фавқуззикр, ки аз ҷониби забоншиносони рус рӯйи кор омадааст, таҳлил ва баррасии маводи дар асоси осори бадеии адабиёт тоҷик, дар садаи XX-XXI ҷамъоваришударо роҳандозӣ мекунем. Маводи мо дорои захираи ғании қолабҳои одоби муҳоварат дар жанри таъриф мебошад. Қолабҳои муҳовиравии жанри таърифро, асосан, ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: **гурӯҳи якум, қолабҳои муҳовиравии ифодакунандаи сифатҳои зоҳирии инсон, дуюм, қолабҳои муҳовиравии ифодакунандаи сифатҳои ботинии инсон**. Бояд зикр кард, ки тавсифи ҳислату характер ва сифатҳои зоҳирию ботинии инсон гоҳо якҷоя ва умумӣ анҷом дода мешаванд. Аз ин рӯ, суҳани лутфомезе, ки баён мегардад, баъзан фарогири сифат ва хусусиятҳои ҳам зоҳирӣ ва ҳам ботинии инсон мебошанд. Дар ин замина таснифоти қолабҳои жанри таърифро ба се гурӯҳ тақсим мекунем.

Таърифи умумии инсон

Дар ин навъи таъриф вижагиҳои умумии инсон тавсиф карда мешавад, яъне ҳам ҳислатҳои зоҳирӣ ва ҳам ботинии инсон ба назар гирифта мешавад. Зикр кардан бамаврид аст, ки забони тоҷикӣ забони шеър ва хунари суҳансозӣ аст, аз ин рӯ, доираи тавсиф маҳдуд нест. Мисол: *Восеъ ба андоми барно, тарҳи рӯйи зебо ва ҷашму абрӯи сиёҳи ҷавон нигоҳ мекарду ба дилаш мегуфт, ки: ҳар падару модар ҳам бо ин гуна фарзанд фаҳр карда метавонистанд*.

Боз ба болои ин вай далер, нотарс, чобук, оббоз ҳам ҳаст [10, 66]; *Ҷома аз сари Аноргул ба замин ва рӯймолаш ба гарданаи ғалтида, сару рӯяш бараҳна гардид. Дилҳо ҳама мафтунӣ рӯйи зебо гардиданд. Ин қадар нотарсӣ ва ҷасорате, ки аз ин духтараки барнову зебо ба ҳузур омад, дар назари мардум, воқеан, ҳайратангез буд* [10, 66].

Дар мисолҳои ғавқуззикр вижагиҳои ҳислати умумии инсон тавсиф карда шуда, ҳислатҳои мусбати қаҳрамони асар, аз қабилӣ далерӣ, нотарсӣ, ҷобуқӣ ва маҳорати оббозии ӯ барои ҷилва додани симои аслии ва тасвири шаҳомати зебои ботинии Восеъ равона гардидааст. Жанри таъриф ба ин тавсифи вижагиҳои умумии инсон маҳдуд намегардад.

Таърифи хусусиятҳои зоҳирии инсон

Таъриф вобаста ба вижагиҳои зоҳирии инсон дар осори насрии тоҷикӣ бениҳоят зиёд қорбурд шудааст, ки ҳар яке дар ғояти ҳубӣ мебошанд. Ашхосе, ки ғоибан онро мешунаванд ё меҳонанд ва дар муҳоварат онро мавриди истифода қарор медиҳанд, таҳти таъсир қарор мегиранд. Таъриф вобаста ба узвҳои бадани инсон сурат гирифта, ҳар як аъзои бадан дар ифодаи таърифу тавсиф ва, ҳатто, ҳушомадгӯӣ нақши муассир доранд. Масалан, **рӯй**, ки муродифоти зиёде дорад: **чехра**, **лиқо**, **симо** ва **амсоли** инҳо. Мисол: **рӯй**: *Ў як марди хушлибоси тақрибан аз чил гузаштаи хушрӯй ва хушгап ҳам буд*[10, 34]; *“Нурмуҳаммад ҷавони хушрӯй, ҳунарманд, хушодоб. Хайр, айбаи ҳамин, ки бесавод. Чаро ӯ шавҳари Хайрии шӯрбахт шуда натавонад?”* – аз фикр гузарондам ва ҳатто хурсанд шудам, ки онҳо ҳамдигарро ёфтаанд[10, 42]; **чехра**: *Падарам ҳам яқин мафтунӣ манзараи дилрабои табиат буд, ки оҳиста ҷӣ гуна таронаеро замзама менамуд; бо чехраи кушоду ҷашмони барқнош атрофро назар мекард...*[10, 42]; *Бобо аксаран беҳуш беёд меҳобид ва модаркалони сафедчехраи сафедмӯй ба даҳони ӯ бо ҷумҷаяк гоҳ атолаи башир ё ҳалилоба мерехт, гоҳе маҳлуле аз кадом як гиёҳи давоӣ. Варами сандуқи синаи бараҳнаи бобо, маҳсусан, баланд ва ваҳмангез буд*[13, 250]; *Нигор он вақт ҳабдаҳсола буд. Саидбек ҳар замон дуздида ба чехраи аргувониҳои духтарак, ба ҳесувони сиёҳи майдабофти ба сари сина афтодаи вай назар меафканд ва дар дилаш мегуфт, ки аҷаб, дар байни як сол андоми Нигор ин қадар базебу дилкаш шудааст*[13, 248].

Вожаи дигар, ки дар таркиби қолабҳои одоби муҳоварат барои ифодаи таърифу тавсиф мавриди истифода қарор мегирад, **лабҳо** мебошад. Мисол: **лаб**: *Мепиндоштӣ, ки аз олами париён ба шаҳр афтодааст: қадбаланд, бовиқор, шаҳлоҷашм, камони абрӯвонаш дилкаш, мӯйҳои хурморангаи ҳамеша оростваи пероста ва то камар ҳамоил; гулбарги руҳсараҳои сурхосафедаи тарутоза ва гунҷаи лабҳои моили шукуфтан, мудом ҳарфи ширине дар нӯги забон дошт*[1, 180.]; *Аҷаб сурате дошт Парисо дар хобаи: обшори мӯйҳои хасу гилолуда, ҷашмони шаҳлои ба умқи хона ҷӯкида, ранги руҳсори гулгуну лабҳои майгунаш парид, ба ҷойи пирӯхан кафан нӯшида*[3, 475].

Вожаи **ҷашм** низ барои ифодаи сухани таъсиргузор, бавижа таърифи таҳсини инсон нақши арзанда дорад. Мисол: **ҷашм**: *«Ман духтареро меҷӯям, ки ҷашмҳои обиву мӯйҳои тиллоӣ дорад, зар бофтани ҳайбод рафтаниро хуш дорад, вай зар мебофаду зар намеӯшад, ба кӯҳи садгес аргунҷак меовезаду бод меҳӯрад... гулпаракҳо ӯро гул пиндошта, гирди сараш давр мезананд, марду зан сари роҳаш камин мегиранд, то як назараш бубинанд*[4, 443]; *Зани ҳамсоя, ки зан кушодарӯи хандонҷашми мавзунқад ва босаводи пурдон буда, дар боғчаи бачагон мураббия шуда қор мекард ва ҳамсояҳо ӯро отун меномиданд, аз кирдори усто Мухтор ба ғазаб омада гуфт:*

– *Ба саратон ҳамин қадар қулфат афтодаасту чаро пештар омада нагуфтед, ҳамсоя? Муаллим нағзакак адабаширо дода мемонданд*[12, 91].

Илова бар ин, дигар аъзои бадани инсон дар ифодаи қардани суханони таърифдор ва бомуқолиға нақш доранд. Мисол: *Ў дар он айём бонуи 24-25-солаи сабзинаандом, мавзунқомат ва ситорагарме буд* [5, 259]; – *Ин ҳел паҳлавони хушхироми ҳодақади рӯдапой яқта таваллуд шудагӣ. То имрӯз дасти ягон одам ба камари ӯ нарасидааст, – аз дур бо овози баланд гап партофт Анвар Назаров*[3, 354].

Тавсифи вижагиҳои зоҳирии инсонро на танҳо ба воситаи чашму лабу рӯ, балки бо тамоми аъзои зоҳирии инсон метавон ошкор кард ва аз он ҳангоми муҳаварат истифода кард.

Таърифи хусусиятҳои ботинии инсон

Дар жанри таърифи вижагиҳои ботинии инсон, ба монанди **ақл, фаросат, истеъдод, саводнокӣ, ҳунармандӣ, ғайрат, бекинагӣ, фидой будан, чавонмардӣ, амонатнигоҳдорӣ** ва монанди инҳо бевосита ифода гардида, дар баъзе маворид андеша образнок ва бо муболиға баён мегардад. Истифодаи ин сифатҳои ботинии инсон дар муҳаварат барои мустаҳкам гардидани робита ва устувории он мусоидат мекунад. Мисол: **ақл**: – *Агар ҳамин хел фикру ҳаёл кардан ғиред, ба ҷони худатон ҷабр мекунад, акнун ба гузашта салавот, иуқри бачаҳотонро кунед, ҳамин хел модар шавед, ки кӯдакҳоятон бепадарии худро пай набурда калон шаванд, хонанд, **духтарони боақли дидадаро, доною бообрӯӣ шаванд**, ана сонӣ шумо дар сояи ғамхорию меҳрубонию онҳо дар болои ҳафт қабат кӯрпача нишаста, ҳузуру ҳаловаташонро бинед, ҳамсоҷон!*[12, 96]; **истеъдод**: – *Ҳай-ҳай, **чӣ ҳунаре, чӣ истеъдодде!** Хоҷа Ҳофиз агар ин мисраъро мешунид, дастӣ тӯраҷонро мебӯсид,...*[12, 234]; *Аз номи сардори қитъа фармоне нашр карда, як нусхаашро дарҳол ба тахтаи эълонҳо мечаспонад. Хонда мебинию аз ҳайрат даҳонат боз мемонад: бо суҳанҳои бамаънию бачо, далелҳои бамантиқ айбро ба гардани фалонӣ ва фалониҳо ончунон соз бор кардааст, ки лом гуфта наметавонӣ. «Ба ҳар кас табиат истеъдодде ато кардааст. Яке сар набардошта, ба обу арақ ғӯтида кор мекунад. Дигаре чунон ҳунаре дорад, ки тамоми умр хиштеро аз ҷое гирифта, ба ҷое намонда бошад ҳам, ободии ҳамаи музофот, савоби ҳамаи корҳо, хизматҳо ба номи ӯ хатм мешавад*[12, 272]. **саводнокӣ**: – *Саводнокӣ ҳам ҳамин тавр аст, – гуфт мӯйсафеди биникамон. – Агар Худо надиҳад, одам бо хондан саводнок шудан намегирифтааст*[2, 244]; – *Барои вексел дода пул гирифтани кадом вақт оям? – гуфта пурсид.*

– *Фардо пагоҳонӣ биё! – гуфт Қоришшамба ва аз вай пурсид, – барои ба вексел даст мондан хатту савод дорӣ?*

– *Не, хатту савод надорам!*

– *Хуб, зарар надорад, дар пеши натарус аз ҷониби ту ягон кас даст мемонад*[2, 306]; – *Худи шумо ки, – гуфт хатиб, – **хушсаводтар ва ёд додандро хубтар медонистаед**, писари худатонро худатон хононед, ба мактаб фиристода нони панҷшанбегӣ ва ҳалвой додан чӣ ҳочат аст?*[2, 408]. **ҳунармандӣ**: *Як марди деҳқоннамо пурсид:*

– *Ту чӣ ҳунар дорӣ?*

– *Ман як деҳқони хокпошам, додар. **Ҷуфтронӣ, даравгарӣ, хирманкӯбӣ кори ман аст Ҷувоз ҳам мекашам. Боркашӣ, гилкорӣ, аспбонӣ ҳам аз дастам меояд*** [2, 108.]; – *Бале, бале, – гуфт мардак ва боз ба як нуқтаи дигар, ба тегаи стол нигоҳ карда ба гапаш давом дод: – Худам пештар дар Кармина мӯзадӯзӣ мекардам. Дар ҳунармандӣ овоза доштам. Баъд бо як саркардаи аскарӣ амир гапамон гурехту ман ба Самарқанд рафтам* [12, 29]. **ғайрат**: – *Ягона зане, ки дар сохтмон бо меҳнату заҳмати ҳалол боло рафт, ўст, – иқрор кард Владимир ба Ато, – ту ноҳақ боло рафтӣ, агар таҳҷой намебудӣ, бо ин кордориву ин **ғайратат** аз устои участка боло намерафтӣ*[14,19]; *Ду писар дорам, бўзбала, баҳодур, **бағайрат**, аз гуфту фармони ман берун намеравад. Замин дорам, ба худам муносиб молу чорпо дорам*[14, 206]. *Инро дида **ғайрат** ва номусам ба ҷӯш омад. Дар шафати ҳавлии шумо як ошнои ман ҳаст, ки ўро шумо медонед – Абдурашули Намак. Ноилҷар дарвозаи ўро тақ-тақ задам, ҳудаи баромада кушод, маҷбур шудам ўро қасам ба ҳифзи асрор дода, воқеаро ба миён гузорам ва ҳар ду ба боми болохонаи ӯ баромада ба ҳавлии шумо назар кардем* [15, 296].

Жанри таъриф танҳо ба вижагиҳои зоҳирию ботинии инсон маҳдуд нагардида, вобаста ба сару либос, ному насаб, зодгоҳ, ҷойи зист, синну сол ва дигар арзишҳои моддию маънавий мавриди истифода қарор мегирад. Таркиби ин жанр ғайр буда, доираи истифодааш низ васеъ мебошад.

а) Таъриф вобаста ба ҷойи зист: – *Хайр, ҳоло шумо меҳмони ман... Шумо на фақат меҳмони азизи ман, балки зиёдтар аз он... Рафтем, ба макони бобоёнамон, ба кӯҳсорҳо*[14, 226]; *Сад шукр, ки Худо ба ин рӯзу ба ин макони гарм расонд. Обу ҳаво, офтобу мевааш ҳузури ҷон. Бояд тинҷу осуда қору зиндагӣ кунему ватанро обод* [1, 182]; *Бинед, рафиқони колхозчиён, ин ҷанната дидед? Дар як рӯз сохта шуд, то ҳатто дар чанд соат!*[11, 280].

б) Таъриф вобаста ба сару либос ва ҷавохирот: *Ман бо ҳавас ба он либоси дар мо расмишуда ва камёб нигаристаму шумо фавран гуфтед:*

– *Ку, як бор бипӯш.*

– *Чӣ даркор? Барои янгаам?*

– *Мебинам, барои кӣ мувофиқ аст...*

Ман он борониро пӯшидам, мувофиқи қадду бастии ман, шинам ва зебанда буд[5, 235].

в) Таъриф вобаста ба ному насаб: *“Ҳамишаҳрӣ, ассалом!” – гуфта, овози ҷарангосии ӯ дар гӯшам нишаста монда буд. Латиф!.. дар ҳақиқат номи зебо. Муносиби соҳибаи. Хандаи вай, шармидани вай латиф аст*[14, 162]; – *Рӯзе мо – ҳар ду оила месозем, – гуфта сар кард Латиф, – хонаи худамон мешавад, фарзандонамон ҳам мешаванд. Ман ҳатто барои онҳо номҳои хушрӯ интихоб карда мондаам... Орзуҳои ман ана ҳамин* [14, 178].

Таъриф вобаста ба суроғаи мусоҳиб сурат мегирад, ки он лаҳзаҳои алоҳида ва самтҳои ироаи худро дорад. Маводи таҳқиқ имкон дод, ки мо чанд ҳолати таърифро вобаста ба шахси мусоҳибба суроғаи мусоҳиб ошкор кунем.

а) таърифи бевосита: *Ҳозир равост, ки он асбоби иморат, олотии ободкорӣ аслиҳаи интиқом бошад... Бархез, писар, ту паҳлавонӣ* [11, 265]; *Отун Гулнораро навозишкунон гуфт:*

– *Оча, доғамонро не, тӯямонро мебинед гӯй, духтари зебо!* [12, 92].

б) таъриф ба шахси сухангӯ: – *Худоро шукр, ҳоло ман ризқи худамро ёфта метавонам ва ба ошу нони шарикӣ муҳтоҷ нестам* [12, 82].

в) таъриф ба шахси наздик: – *Бобоҷон, чӣ ин қадар ба фикр рафтед? Шохмолаю чигина гуфтеду хап шудед. Ман ҳам медонам: боз шабдарав, боз хирманкӯбӣ буд...*

– *Эҳ, ҷони азизи бобо, охир бе аспу ароба, барзагову шохмола кӯҳистони мо файзу баракат надорад* [15, 266].

г) таъриф ба шахси бегона: – *Уфе, ҳайфи зани нозанин. Агар болои сар Худо бошад, – наузанбиллоҳ, шаккоӣ кардам* [1, 135].

Дар адабиёти бадеӣ қолабҳои ифодакунандаи таъриф вучуд доранд, ки барои истифода дар робита миёни ашхоси гуногун маводи фаровоне дода метавонанд. Истифодабарандагони забони тоҷикӣ метавонанд барои тақвияти забон, услуби гуфтор ва ғановати луғавии одоби муҳоварати тоҷикӣ аз он бархурдор гарданд. Истифода аз ин ҳазина фазои робитаи моро гуворо ва хотирнишин мегардонад.

Хулоса, дар осори насрии замони шуравӣ ва истиқлол жанри таъриф эҷодкорона истифода шуда, он бештар дар мавридҳои зерин қорбаст гардидааст:

Таърифи хусусияти умумӣ дошта;

Таърифи хусусиятҳои зоҳирии инсон;

Таърифи хусусиятҳои ботинии инсон;

Таъриф вобаста ба ҷойи зист;

Таъриф вобаста ба сару либос ва ҷавохирот;

Таъриф вобаста ба ному насаб;

Таърифи бевосита;

Таъриф ба шахси сухангӯ;

Таъриф ба шахси бегона.

Таъриф вобаста ба хусусиятҳои зоҳирӣ, ботинӣ, вобаста ба ҷойи зист, вобаста ба сару либос ва ҷавохирот, вобаста ба ному насаб, ба шахси мусоҳиб, ба шахси сухангӯ, шахси бегона сурат мегирад, вале мавқеи истифодаи таъриф маҳдуд нест. Он вобаста ба вазъ ва шароити муҳаварат метавонад бо шакли қолабҳои нав зухур кунад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдулҳамид Самад. Маҳбус (қисса)//Ахтарони адаб. Ҷ. 50 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб», 2021.С.88-195. [Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ.]
2. Айни. С. Марги судхӯр // Ахтарони адаб. Ҷ. 40 / Садриддин Айни. Мунтахабот. – Душанбе:Адиб, 2020.- С.169- 347[Мураттиб ва муаллифи сарсухан. Аъламхон Кучарзода].
3. Баҳманёр. (Бобҳо аз роман). Дуди ҳасрат //Ахтарони адаб. Ҷ. 50 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021. С. 456- 78 [Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ.]
4. Баҳманёр. (Бобҳо аз роман). Гавазни ҷанбаршохи ман //Ахтарони адаб. Ҷ. 50 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.- С. 399- 411[Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ].
5. Баҳром Фирӯз. (Ҳикояҳо).Палонҷи охири//Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021. С. 257 - 265 [Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ].
6. Джуроева М. Р. Языковые способы и средства выражения значения уважительности и вежливости в таджикском языке XVI века: на материале «Бадоеъ- ул вақоеъ» Зайниддина Восифи: дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук.–Душанбе, 1998.–138 с.
7. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. - Москва: Едиториал УРСС, 2002. -284 с.
8. Сальникова И.В. Комплимент в британской и американской лингвокультурах: коммуникативные, лингвопрагматические и лингвокультурологические аспекты: дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. -Воронеж, 2006. -155 с.
9. Серебрякова Р.В. Национальная специфика речевых актов комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах: дисс.... канд. филол. наук.- Воронеж, 2002. -202 с.
10. Улуззода С. Восеъ. (Роман).- Душанбе: Адиб, 2020, 480 саҳ.// Ахтарони адаб. Ҷ. 45 [С. Улуззода. Восеъ (Роман)]
11. Фазлиддин Муҳаммадиев. Варта //Ахтарони адаб. Ҷ. 48 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021. С. 222-324 [Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ.]
12. Фотеҳ Ниёзӣ. Духтари ҳамсоя (қисса) //Ахтарони адаб. Ҷ. 48 / Баёз Меҳмон Бахтӣ. Хубон (қисса). С. 346 - 412//Ахтарони адаб. Ҷ. 49 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021.-С. 80- 139 [Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ]
13. Ҷалол Иқромӣ. Тахти воҷгун. //Ахтарони адаб. Ҷ. 44 / Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2020.- 480 саҳ. [Ҷалол Иқромӣ. Тахти воҷгун(Роман)].
14. Ҷонибеки Ақобир. (Ҳикояҳо). Қуҳистонӣ. С. 209- 327. //Ахтарони адаб. Ҷ. 50./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021, 480 саҳ. [Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ.]
15. Юсуф Ақобиров. Мунира //Ахтарони адаб. Ҷ. 49/ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021.-С. 144- 210[Мураттибон: Низом Қосим, Сирочиддин Иқромӣ].
16. Эренбург И. Люди, годы, жизнь. Сочинения в 9 томах. М.: Советский писатель, 1961. кн. VI, ч. 6.

REFERENCES:

1. Abdulhamid Samad. Prisoner (story)//Akhtaroni adab. Vol. 50 / Brief overview of modern prose. – Dushanbe: Adib», 2021.-PP.88-195. [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi.]

2. Aini. S. *The Death of the Profiteer* // *Akhtaroni adab*. Vol. 40. Sadriddin Aini. Muntakhabot. – Dushanbe: Adib, 2020.- PP.169- 347[Compiler and author of the foreword. Aalamkhon Kucharzoda].
3. Bahmanyor. (Chapters from the novel). *Smoke of Longing* //Akhtaroni adab. Vol. 50 / Brief overview of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. PP. 456- 78 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi.]
4. Bahmanyor. (Chapters from the novel). *My beloved Gawazni* //Akhtaroni adab. Vol. 50 / A brief overview of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 399- 411 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi].
5. Bahrom Firuz. (Stories). *The last palonji* //Akhtaroni adab. Vol. 49 / A brief overview of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. PP. 257 - 265 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi].
6. Juraeva M. R. *Linguistic Ways and Means of Expressing the Meaning of Respect and Politeness in the Tajik Language of the 16th century: based on the material of "Badoe- ul vakoe" by Zayniddin Vosif: diss. for the degree of Cand. of Philological Sciences.* - Dushanbe, 1998. - 138 pp.
7. Issers O. S. *Communicative Strategies and Tactics of Russian Speech.* - Moscow: Editorial URSS, 2002. - 284 pp.
8. Salnikova I. V. *Compliment in British and American linguocultures: communicative, linguopragmatic and linguocultural aspects: dis. for the dis. of the academic degree of Cand. of Philological Sciences.* - Voronezh, 2006. - 155 pp.
9. Serebryakova R. V. *National Specificity of Speech acts of Compliment and Praise in Russian and English Communicative Cultures: diss.... Cand. Philological sciences.* - Voronezh, 2002. - 202 pp.
10. Ulugzoda S. Vose. (Novel) - Dushanbe, "Adib", 2020, 480 pp.// *Literary Journal*. Vol. 45. [S. Ulugzoda. Vose (Novel)]
11. Fazliddin Muhammadiev. *Varta* // *Literary Journal*. Vol. 48 / Brief biography of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021. PP. 222-324 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi.]
12. Fateh Niyazi. *Neighboring Girl* (story) // *Literary Journal*. Vol. 48 / Bayoz Mehmon Bakhti. *Khubon* (story). PP. 346 - 412// *Literary Journal*. Vol. 49 / Brief biography of modern prose. – Dushanbe: Adib, 2021.PP. 80- 139 [Editors: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi.]
13. Jalol Ikromi. *The Throne of the Fire*. //Akhtaroni adab. Vol. 44 / A Brief Overview of Modern Prose. – Dushanbe, "Adib", 2020.- 480 pp. [Jalol Ikromi. *The Throne of the Fire* (Novel)].
14. Jonibeki Akobir. (Stories). *Kuhistoni*. PP. 209- 327. //Akhtaroni adab. Vol. 50 / A Brief Overview of Modern Prose. – Dushanbe, "Adib", 2021, 480 pp. [Editors: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi.]
15. Yusuf Akobirov. *Munira* //Akhtaroni adab. Vol. 49 / A Brief Overview of Modern Prose. – Dushanbe: Adib, 2021.-PP. 144- 210[Editors: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi].
16. Ehrenburg I. *People, Years, Life. Works in 9 volumes.* Moscow: Soviet Writer, 1961. Book VI, Part 6.